H. Vermeulen

Structuur en verandering; In memoriam Gottfried Wilhelm Locher, Waspik, 23 maart 1908-Leiden,
3 december 1997

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 155 (1999), no: 1, Leiden, 1-31

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

HAN F. VERMEULEN

Structuur en Verandering In Memoriam Gottfried Wilhelm Locher

Waspik, 23 maart 1908 - Leiden, 3 december 1997

Met G.W. Locher, emeritus-hoogleraar in de culturele antropologie en sociologie der niet-westerse volken van de Rijksuniversiteit te Leiden en oud-directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde, is een markant vertegenwoordiger van de structurele antropologie en een groot strateeg van de Leidse antropologie heengegaan. Hij werkte op het gebied van de culturele antropologie, sociologie en geschiedenis, disciplines die hij betrok op de algemene cultuurwetenschap, en specialiseerde zich in de studie van mythen en mytheverandering, van sociale structuur en sociale verandering, en in de antropologie en sociologie van de kunst. Hij studeerde geschiedenis bij Johan Huizinga, stapte over op etnologie (volkenkunde) en promoveerde in 1932 cum laude op een etnologisch proefschrift bij J.P.B. de Josselin de Jong. Daarna was hij conservator en directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde van 1937 tot 1954 en vervolgens hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden van 1954 tot zijn emeritaat in 1973.

In deze functies leverde hij belangrijke bijdragen aan de opbouw der niet-westerse sociaal-culturele wetenschappen en aan de vernieuwing van het museum te Leiden. Als hoogleraar en als bestuurder heeft hij grote verdiensten gehad voor de theoretische vernieuwing en de organisatorische opbouw van de culturele antropologie en niet-westerse sociologie in Leiden. Aan het begin van zijn professoraat, in het academisch jaar 1955-1956, richtte hij het Instituut voor Culturele Antropologie en Sociologie der Niet-Westerse Volken op, dat in de veertig jaar daarna uitgroeide tot een productieve vakgroep, die zo'n negenhonderd studenten tot het doctoraalexamen opleidde en meer dan honderd promovendi begeleidde. Locher was bestuurslid van een groot aantal instanties, waaronder het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) (1950-1954, 1956-1960), en was van 1969 tot zijn dood lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), afdeling Letterkunde.

Na zijn proefschrift schreef hij een groot aantal essays, vooral van historische aard, waarin hij de thema's die hem interesseerden nader uitwerkte. Al met al heeft hij 140 publicaties op zijn naam staan, waarvan de belangrijkste werden gebundeld in *Transformation and tradition; And other essays* (1978). Aanvankelijk interesseerde hij zich vooral voor Australië en de

Prof.dr. G.W. Locher †
Foto: Dick Meiners, 1980

Noordwestkust-Indianen, daarna oriënteerde hij zich vooral op Indonesië en het Zuidzeegebied, waarin hij in 1954 een buitengewoon hoogleraarschap kreeg. Ook gedurende zijn museumperiode interesseerde hij zich voor Indonesië, en bijvoorbeeld Mexico, maar daarna raakte zijn regionale interesse meer op de achtergrond. In de jaren zestig en zeventig concentreerde hij zich vooral op de macro-sociologie en de beeldende kunst. Hierbij vroeg hij naast synchronie aandacht voor kwesties van diachronie. Zijn veldwerk van bijna twee jaar in West-Timor (1940-1942), en aansluitend verblijf in Australië en Indonesië (1942-1946), hadden daartoe in grote mate bijgedragen. Het latere werk van Claude Lévi-Strauss omarmde hij dan ook enthousiast; de transformatorische gedachte sloot goed aan bij de dynamiek die hij zelf observeerde: structuur in de beweging, niet alleen in de geschiedenis als een zich voltrekkend proces, maar ook in de kunst, met name in die van de graficus M.C. Escher, waarover hij verschillende malen publiceerde.

Behalve docent en essayist was hij een uitstekend organisator, die zowel in het museum als aan de universiteit de krachten bundelde en personeel aantrok om op een breed terrein werkzaam te zijn. Door zijn onderwijs inspireerde hij vele leerlingen, die hij ook later in hun carrière ondersteunde. Theoretisch droeg hij er zorg voor dat in het structurele model dat hij van zijn leermeesters had overgenomen meer aandacht kwam voor aspecten van cultuurcontact en sociale verandering. Dit kwam het sterkst tot uiting in de beide voordrachten die hij voor de KNAW hield over 'Transformatie en traditie' (1971b) en 'Dialectisch structuralisme' (1973b).

Studietijd

Locher stamde uit een oud Zwitsers geslacht, afkomstig uit Zürich.¹ Zijn grootvader en diens broer trokken rond 1870 naar Nederland, later gevolgd door twee van hun zusters. Aangetrokken door het geloof vestigden zij zich, onder invloed van de leer van de Duits-Nederlandse theoloog H.F. Kohlbrugge (1803-1875), in Nederland, waar toen een predikantentekort heerste. De vader van Godfried, J.C.S. Locher (1867-1940), was nog geboren in Zwitserland, maar had een Nederlandse moeder. Hij leefde sinds 1871 in Nederland, studeerde theologie in Wenen en Leiden, en werd in 1893 predikant van de Nederlands-Hervormde Kerk te Birdaard, Friesland, waar hij trouwde

¹ Zie over de familiegeschiedenis: A. Garhaus, *Die Familie Locher von Zürich*, Zürich 1924; G.F.D. Locher, 'G.W. Locher (1839-1918), J.C.S. Locher (1867-1940), Th.J. Locher (1831-1882)', in: *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, deel 1, 1978, pp. 131-6. Kampen: Kok; G.F.D. Locher, 'De familie Locher, uit Zwitserland naar Nederland, Duitsland, Amerika en terug naar Zwitserland', typescript [ca. 1984].

met Marie Laura Johner, van afkomst Zwitserse met een Duitse moeder. Zij vestigden zich daarna in Waspik, Noord-Brabant (1899), en vervolgens in Leiden, waar de vader in 1903 was gepromoveerd. In 1916 kwam het gezin met acht kinderen naar Leiden. Het was een godvruchtig en geleerd gezin, waarin de kinderen vanaf het begin Nederlands moesten spreken en waarvan vier zonen en een dochter zijn gepromoveerd.² Daartoe behoorde ook de derde zoon, Godfried³, die echter een heel ander pad zou volgen dan de andere leden van zijn familie, die van oudsher predikant of aannemer waren geweest.

Na het Stedelijk Gymnasium in Leiden te hebben bezocht, studeerde Godfried van 1926 tot 1929 geschiedenis. Met een klein groepje geschiedenisstudenten, onder wie A.J.C. Rüter en B.W. Schaper, volgde hij colleges in de algemene geschiedenis bij Johan Huizinga, in de oude geschiedenis bij A.W. Bijvanck, in de Nederlandse geschiedenis bij H.Th. Colenbrander, en in de geschiedenis van het oude West-Azië en Egypte bij de hoogleraren G.J. Thierry en F.M.Th. Böhl. In die tijd raakte hij, mede door het onderwijs van Bijvanck, geïntrigeerd door de kwestie van mythe en mythevorming, zowel in oude culturen als in hedendaagse beschavingen. Op 10 juli 1929 behaalde hij het kandidaatsexamen (cum laude), met als bijvak economie. Sinds 1927 volgde hij echter ook colleges etnologie bij de bijzonder hoogleraar J.P.B. de Josselin de Jong, aanvankelijk als liefhebberij. Een medestudent en lid van het letterkundig genootschap Literis Sacrum had hem er op gewezen dat JPB (zoals diens leerlingen hem noemden) in zijn colleges over algemene volkenkunde ook aandacht besteedde aan mythen, waarvoor Locher grote interesse had. Al spoedig raakte hij gefascineerd door het onderwijs van JPB, dat in toenemende mate handelde over verwantschap en godsdienst, en hun onderlinge relaties. Dat onderwijs werd dermate boeiend gegeven dat Locher van studierichting veranderde en op 22 september 1931 als eerste in Nederland een doctoraal volkenkunde haalde (eveneens cum laude).⁴ Als

² Hierbij gaat het om: Theodor Jacob Gottlieb Locher (1900-1970), promotie Leiden 1931, hoogleraar algemene geschiedenis Leiden 1945-1970; Charlotte Jeanne Sophie Locher (1904-1967), promotie Leiden 1933, lerares biologie Den Haag; Gottlieb Friedrich Daniël Locher (1906-1990), promotie Leiden 1961, theoloog en predikant in Nijega, Breukelen en Eindhoven (emeritaat 1971); Gottfried Wilhelm Locher (1908-1997), promotie Leiden 1932, hoogleraar Leiden 1954-1973; Gerrit Paul Hendrik Locher (1910-1970), promotie Leiden 1948, zendingspredikant en sinds 1951 secretaris van de Raad voor de Zending der Nederlands Hervormde Kerk te Oegstgeest (diens oudste zoon is Johannes Lodewijk (Hans) Locher, geboren 1938, kunsthistoricus, promotie Leiden 1973).

³ Door zijn familie en studievrienden werd hij Friedie genoemd. Na 1946 gaf hij zelf de voorkeur aan Godfried.

⁴ Het zogenaamde Leidse doctoraal in de etnologie was in november 1929 ingesteld ten behoeve van C.Tj. Bertling, die echter nog als Indisch rechterlijk ambtenaar afstudeerde. Na Locher deden zijn jaargenoten H.G. Luttig en J.F.E. Einaar doctoraalexamen etnologie, evenals Locher op basis van een kandidaatsexamen geschiedenis.

bijvak had hij staatsinrichting en als specialisatie de volkenkunde van Australië. Zijn beide scripties (1929, 1930) handelden over verwantschap, met name over dubbelunilineale systemen in Australië.⁵ Dat was een belangrijke, actuele problematiek, waarvoor J.P.B. de Josselin de Jong sinds 1927 een possibilistische oplossing had uitgedacht, die er op neerkwam dat matrilineale en patrilineale verschijnselen in één samenleving tegelijk konden voorkomen. Daarmee werden eerdere evolutionistische en diffusionistische interpretaties weerlegd. De visie die daaruit ten aanzien van het begrip sociale structuur sprak was, zoals Locher later zou schrijven, die van potentialiteit: De Josselin de Jong zag in de dubbelunilineale structuur 'een organiserend principe dat op verschillende wijzen en in verschillende mate kon worden gerealiseerd' (Locher 1965a, 1988b:61, 63, 67). Hiermee gingen zijn leerlingen, zoals Locher, G.J. Held, J. van Baal en F.A.E. van Wouden, later zelfstandig aan het werk.

Na zijn afstuderen kon Locher door de economische situatie geen werk vinden. Zijn bijvakken waren bedoeld om een onderwijsbevoegdheid te verkrijgen, maar dat maakte in de crisistijd weinig indruk. Daarom wijdde hij zich aan het schrijven van een dissertatie, waarvoor JPB hem het onderwerp van zijn doctoraalscriptie aanbeval. Omdat op dat gebied echter belangrijk nieuw materiaal te verwachten was van de kant van A.R. Radcliffe-Brown, vroeg hij om een ander onderwerp, hetgeen de sociale organisatie en mythologie van de Noordwestkust-Indianen van Amerika zou worden. Door de aanwezigheid van een overvloedige hoeveelheid materiaal uit de school van Franz Boas kon hij zich snel inwerken en al op 2 december 1932 promoveerde hij cum laude op een etnologisch proefschrift over 'de plaats van de slang in het godsdienstig systeem der Kwakiutl, en zijn betekenis voor het begrijpen van dit systeem'. Het boek kwam in Engelse vertaling gereed onder de titel *The serpent in Kwakiutl religion; A study in primitive culture* (1932). Een belangrijke reden om daarmee snel gereed te komen was dat zijn promotor eind december voor een studiereis naar Oost-Indonesië zou vertrekken.

Dit proefschrift heeft vooral bekendheid gekregen door de kritiek van Boas, de grondlegger van de historische etnologie in Amerika, en de verdediging die daarop volgde door de Berlijnse Amerikanist K.Th. Preuss (1933). Boas schreef een negatief artikel, dat zowel in het Duits als het Engels verscheen en later zelfs in zijn bundel *Race, language and culture* (New York, 1940) werd herdrukt. De kern van Boas' kritiek was dat het onmogelijk was een systematische analyse van de mythologie te maken omdat een samen-

⁵ Lochers scripties handelden over: "Grote vaders" en "kleine vaders", (kleine) scriptie, januari 1929 (handschrift, 12 pp.), en 'Vaderzijdige en moederzijdige groepering in Australië', scriptie voor het doctoraal-examen in de etnologie (handschrift, 37 pp., inclusief 77 eindnoten en 2 schema's), besproken door J.P.B. de Josselin de Jong in mei 1930.

hangend mythologisch systeem niet bestond, met name niet bij de Kwakiutl, waar tal van elementen recent waren geïntroduceerd en de inhoud der mythen steeds wisselde. Hier uitte zich een conflict tussen de vorm van microgeschiedenis die Boas bedreef, leidend tot een fragmentarische beschrijving, en de structurele analyse van JPB en zijn leerlingen, die er van uitgingen dat er correspondentie bestaat tussen de sociale organisatie en de mythologie opgevat als voorstelling van de kosmos. Preuss was het daarmee eens en stelde dat Locher er als eerste in was geslaagd een 'aannemelijk inzicht in het labyrint van mythen en riten der Noordwestkust Indianen' te geven (zie Locher 1982a).

Zoals Locher in het voorwoord van zijn dissertatie opmerkte, zag hij zijn overgang van geschiedenis naar etnologie niet als het verlaten van het terrein der cultuurwetenschap. Huizinga, dat jaar rector magnificus, vatte de cultuurgeschiedenis immers als cultuurwetenschap op en ook JPB beoefende de etnologie als zodanig. Stelling 1 van het proefschrift luidde dan ook: 'de ethnologie worde beoefend als een cultuurwetenschap', een problematiek waar Locher geregeld op terugkwam (1938a, 1955, 1972c, 1973c). In zijn boek *Homo ludens* (1938) verwees Huizinga dan ook naar de dissertatie van Locher (Locher 1958a, 1978a:11).

Verwantschap bleef Locher echter boeien, zoals blijkt uit de lezing die hij een week na zijn promotie over 'het dubbele clanstelsel in Australië' hield voor het Dispuut W.D.O. Tijdens de eerstvolgende Nederlandse Ethnologendag, in januari 1933 te Amsterdam, gaf Locher een voordracht over de relatie tussen rituele geschenkenruil of *potlatch* en godsdienstige voorstellingen van de slang als god van de zee en de onderwereld, waaruit het leven voortkomt (1933a). In maart dat jaar maakte hij, met zijn studievriend Gerhard Luttig, een studiereis naar Berlijn, waar hij studeerde in de Universiteitsbibliotheek en op 2 maart aanwezig was bij een avondlezing van Hitler in het Sport-Palast. De indruk die dat maakte zal hij ongetwijfeld met zijn vader hebben gedeeld, die op basis van zijn geloof afwijzend stond tegenover nationalisme en nationaal-socialisme en daar in de jaren dertig ook tegen schreef (zie de brochure *Dr. J.C.S. Locher over nationalisme en nationaal-socialisme*, 1981). Het nationalisme, na de Eerste Wereldoorlog in West-Europa sterk oplevend, werd voor en na de Tweede Wereldoorlog nauwlettend bestudeerd, zoals ook blijkt uit verschillende publicaties van zijn oudere broer Theo (deels in diens *Geschiedenis van ver en nabij*, 1970) en de plannen die Godfried na de oorlog had om daarover met Theo, historicus en in 1945 opvolger van Huizinga, een boek te schrijven.

Zijn interesse in etnologie ging zo ver dat Locher aanwezig was bij de oprichting van het Ethnologisch Dispuut W.D.O. op 5 november 1928. Dit vond plaats op initiatief van Dik Goedhart, indologisch kandidaat, ten huize van zijn jaargenoot Frans van Wouden, Morschweg 26a, en in overleg met

JPB. Het was een interfacultair dispuut, waarvan de twaalf leden (bij het eerste lustrum waren dat er al 33) uit verschillende disciplines afkomstig waren: de studenten Indologie en Indisch recht waren via de Vereenigde Faculteiten van Rechtsgeleerdheid en Letteren en Wijsbegeerte goed vertegenwoordigd; daarnaast waren er studenten uit de medicijnen, geschiedenis, oriëntalistiek, theologie en klassieke letteren lid. Het fenomeen studentendispuut leefde in die tijd sterk. Locher was lid van de Nederlandse Christenstudenten Vereniging (NCSV) en werd al in zijn eerste jaar lid van het Sodalitium Literis Sacrum, een illustre genootschap, opgericht in 1872, waarvan ook JPB in 1904-1905 lid was geweest en waarvan zijn oudere broer Theo in 1924 en 1927 praeses was. Locher nam actief deel en presenteerde verschillende lezingen en boekbesprekingen. Lid was hij samen met zijn jaargenoten Rüter en Schaper, die beiden later in Leiden hoogleraar in de geschiedenis zouden worden. Ook Godfried werd er praeses van (1928), zoals hij dat later tweemaal zou worden van W.D.O. (in de dispuutsjaren 1930-1932). Zijn andere broers, Gottlieb en Gerrit, waren evenals hun vader lid van het theologisch dispuut Quisque Suis Viribus, waarvan bekend is dat de leden veel nut hadden van het dispuutsgebeuren bij de voorbereiding van hun examens.⁶

Aanstellingen

Op het moment van zijn promotie was Locher, 24 jaar oud, al volontair aan het Rijks Ethnographisch Museum (sinds oktober 1932). In 1930 was hij tijdelijk assistent geweest bij Huizinga, tijdens diens reis naar Indië, voor het, tezamen met Rüter, geven van een werkcollege. Nu kon hij zijn positie in het museum combineren met die van waarnemend assistent bij De Josselin de Jong tijdens diens studiereis naar Oost-Indonesië (december 1932-maart 1934). Gedurende ruim een jaar gaf Locher leiding aan de studenten en promovendi in de volkenkunde, mede op basis van een uitvoerige correspondentie met JPB. Deze vervanging duurde voort toen JPB's reis, gepland op negen maanden, met zes maanden werd verlengd. In deze periode volgde Locher ook een aanvullende opleiding in Amsterdam om een lesbevoegdheid in aardrijkskunde te halen. Met zijn vriend en klasgenoot B.W. Schaper liep hij colleges sociografie en sociale geografie bij H.N. ter Veen en sociologie bij W.A. Bongers (Locher 1973d, 1978a:81). Het voornemen om een akte te halen gaf hij echter op nadat JPB van zijn studiereis terugkeerde en

⁶ R.B. ter Haar Romeny en Joh. Tromp (red.), *Quisque Suis Viribus 1841-1991; Honderdvijftig jaar theologie in dertien portretten*. Leiden: Collegium Theologicum c.s. 'Quisque Suis Viribus', 1991.

Locher op 1 juli 1934 een positie als wetenschappelijk assistent aan het Museum van Land- en Volkenkunde te Rotterdam aanvaardde.

In Rotterdam werkte hij aanvankelijk in tijdelijke, later in vaste dienst, waarbij hij vanaf 1935 ook als waarnemend directeur voor J.W. van Nouhuys optrad. Zonder vaste staf of bevoegd personeel, mede verantwoordelijk voor het Maritiem Museum 'Prins Hendrik', was het, zoals hij in zijn afscheidsrede opmerkte, 'zo niet het moeilijkste dan toch het veelzijdigste en zeker het meest onderbetaalde karwei van wat langere duur dat ik ooit heb moeten opknappen' (1973c:12). Hij gaf verschillende lezingen, organiseerde een tentoonstelling over *ikat*-weefsels van de Dajak en hield in april 1936 een lezing over 'de westersche cultuur en de godsdienst in archaische beschavingen' tijdens het dertiende Vlaamse Filologencongres te Gent. Locher was daar met De Josselin de Jong aanwezig op de eerste bijeenkomst van de Vlaamse Wetenschappelijke Congressen waar, op initiatief van de Gentse hoogleraar F.M. Olbrechts, ook aan etnologie aandacht werd besteed. Pas na de oorlog zou een tweede bezoek aan het Vlaamse Filologencongres volgen.

In 1937 wees Locher het hem aangeboden directoraat van het Rotterdamse museum af en aanvaardde per 1 oktober een conservatorschap voor de afdeling Afrika, Amerika en Australië in het volkenkundig museum te Leiden. Daarmee ging een oude belofte in vervulling, omdat Locher al in 1935 op de nominatie stond voor de vervulling van het opgevallende conservatorschap van J.P.B. de Josselin de Jong, waarin hem echter de pas werd afgesneden door C.C.F.M. le Roux. In datzelfde jaar was hij ook kandidaat geweest voor een bijzonder hoogleraarschap in Utrecht, dat uiteindelijk aan H.Th. Fischer werd toegekend. Onder de nieuwe naam Rijksmuseum voor Volkenkunde had het museum de gerenoveerde gebouwen van het oude Academisch Ziekenhuis aan de Steenstraat betrokken; op 30 november 1937 werd het plechtig geopend door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OK&W) en door W.H. Rassers, die sinds 1 juli de nieuwe directeur van het museum was. Het is kenmerkend voor Locher dat hij deze keuze maakte 'om meer aan wetenschap te kunnen doen', maar ook dat hij het vrijgekomen conservatorschap in Rotterdam aanbood aan zijn studiegenoot C. Nooteboom, temeer daar die gespecialiseerd was in de maritieme aspecten van de etnologie.⁷

In januari 1938 hield Locher voor de tweede maal een voordracht op de Ethnologendag in Amsterdam, waarin hij stelde dat de etnologie, die 'in principe [...] alle volken tot studie-object' heeft, als cultuurwetenschap moet

⁷ Directeur van het Museum in Rotterdam werd niet C. Nooteboom maar S. Hofstra, die dat bleef van 1937 tot september 1949, toen hij hoogleraar werd in Amsterdam. Als directeur van het Rotterdamse museum werd Hofstra op 1 oktober 1949 opgevolgd door Nooteboom, die tussen 1946-49 conservator in Leiden was geweest.

worden beoefend, en dat niet alleen op synchronische maar ook op diachronische wijze. De 'structuurveranderingen van een cultuur zijn noodzakelijk historisch van karakter' en daarom dient de etnologie als cultuurwetenschap beide gezichtspunten, het sociologische en het historische, te combineren (1938a:355-6). De lezing werd gepubliceerd in *Mensch en Maatschappij* (1938a) en deels in *Kongo-Overzee* (1938b), waarin zij werd besproken door V. van Bulck. Belangrijker was de reactie van Radcliffe-Brown in Oxford, die op een hem toegestuurde Engelse vertaling, 'Ethnology as science of culture', reageerde met een waarderend briefje dat Locher later verschillende malen citeerde, omdat Radcliffe-Brown erkende wel een onderscheid te maken tussen etnologie in historische zin (de etnologie van G. Elliott Smith, F. Graebner, W. Schmidt en sommige Amerikanen) en 'social anthropology', of de vergelijkende sociologie die hij zelf voorstond, maar daarmee niet – als B.K. Malinowski – de hele historische dimensie buiten beschouwing wilde laten.⁸

Kort daarna, in september 1938, kreeg Locher een vaste aanstelling als conservator bij het Rijksmuseum voor Volkenkunde, hetgeen voor hem de weg opende om veldwerk te ondernemen. Al in 1932 had hij een aanvraag voor een 'fellowship in the social sciences' ingediend bij de Rockefeller Foundation te New York, hetgeen hij in 1938 nogmaals deed, ondersteund door aanbevelingsbrieven van JPB, Rassers, F.D.E. van Ossenbruggen, H. Kraemer, A.C. Kruyt, A.C. Haddon, Preuss en Olbrechts, maar in beide gevallen werd de aanvraag afgewezen. Een verzoek tot financiële ondersteuning bij de Minister van OK&W leidde wel tot het verlenen van studieverlof met behoud van salaris voor één jaar. Locher besloot het daarom op eigen kracht te proberen. Via de Rotterdamsche Lloyd werd een goedkope bootreis verkregen en begin februari 1940 ging hij op weg met tweeduizend gulden op zak. Hij zou zes jaar wegblijven.

Veldwerk op Timor

Lochers veldwerk stond geheel in het kader van de colleges van JPB en diens overtuiging dat de gegevens, benodigd om te komen tot een betere interpretatie van de sociale structuren der Indonesische samenlevingen, alleen door onderzoek van geschoolde etnologen konden worden verkregen. Van de bij hem gepromoveerde leerlingen werkten J.Ph. Duyvendak, C. Nooteboom, H.J. Friedericy, G.J. Held, Van Baal en Van Wouden als leraar, bestuursambte-

⁸ Zie brief van A.R. Radcliffe-Brown, All Souls College, Oxford, aan G.W. Locher van 10 oktober 1938 (vermeld in Locher 1961c, 1964a en 1978a:4, 141-2, 146, 189-92, 196).

naar of taalamtenaar in de Oost. In 1937-1938 zag het er naar uit dat hierin verandering zou komen. Nooteboom had al in 1934 'meer plaats voor volkenkunde in het bestuur' gevraagd (*De Locomotief*, 3- en 10-12-1934) en in december 1937 stelde Held een nota op ten behoeve van een etnologische dienst in Nederlands-Indië, in opdracht van de Directeur van Onderwijs en Eeredienst, waarin hij werd gevolgd door Duyvendak, die, pas benoemd tot hoogleraar volkenkunde aan de Rechtshoogeschool, in november 1938 voorstelde enige geschoolde bestuursambtenaren met etnografisch onderzoek te belasten.⁹ Van Baal schreef kort daarna aan Locher dat hij en Held als eerste twee Leidse promovendi uitsluitend etnologisch onderzoek zouden gaan doen, hij op Lombok, Held op Nieuw-Guinea, en inderdaad werden Van Baal en Held, later ook Van Wouden, voor etnologisch onderzoek vrijgemaakt, zij het nog steeds als taalamtenaar of bestuursambtenaar. Dit alles gebeurde in nauw overleg met JPB, die sterk voorstander van deze plannen was, mede gezien de enorme voorsprong die de Engelsen en Australiërs op dit gebied hadden.¹⁰

Lochers ideeën over veldwerk werden tegen deze achtergrond geformuleerd. Het onderzoek moest niet alleen wetenschappelijk zijn, zowel structuralistisch als historisch, maar ook inpasbaar in reeds bestaande programma's ter verbetering van het lot der bevolking. Locher wilde uitdrukkelijk ook aandacht besteden aan cultuurverandering onder invloed van bestuur, missie en zending. Dit had mede te maken met de studiereis van J.P.B. de Josselin de Jong, die in Oost-Indonesië de destructieve uitwerking van bestuur en missie op de lokale culturen had aanschouwd en met name op Kisar gegevens had verzameld over sociale verandering.

Ook Lochers keuze voor Timor had te maken met deze wisselwerking: door het werk van de zendeling Piet Middelkoop was een etnologische studie mogelijk omdat deze de taal zeer goed kende en al veel had gepubliceerd. West-Soemba kwam ook in aanmerking, omdat daar de zendeling en taalkundige Louis Onvlee werkte, maar uiteindelijk viel de keuze toch op Timor. Vooral het westelijk deel daarvan was een niet te groot, hoewel bergachtig gebied en bovendien werkte zijn jongere broer Gerrit namens het gouvernement als voorzitter van de Hervormde Kerk op Timor, zodat ondersteuning vanuit diens gezin mogelijk was. Gedurende anderhalf jaar, van 22 maart 1940 tot 8 december 1941, werkte Locher op Timor, trok met een djongos en een paardje het binnenland in, leefde 'in bivak op het land' en vergaarde zeer veel materiaal. Het nieuws van het overlijden van zijn vader in

⁹ J.P.B. de Josselin de Jong, levensberichten van J.Ph. Duyvendak en G.J. Held in *Jaarboek der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen* 1946-47:176-7, 1955-56:244.

¹⁰ J.P.B. de Josselin de Jong, levensbericht van J.Ph. Duyvendak in *Jaarboek der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen* 1946-47:177.

april 1940, vlak voor het uitbreken van de oorlog in Nederland, moet hem in Kupang hebben bereikt. Tot december 1941 werkte hij in West-Timor en deed etno-historisch onderzoek in de zelfbesturende landschappen Molo en Mio-mafo, die deel uitmaakten van het centrale gebied van het vroegere vorstendom Sonbai. Locher verzamelde daar meer dan honderd mythen en constateerde dat mythen niet tijdloos zijn maar kunnen veranderen en een nieuwe inhoud kunnen krijgen al naar gelang de historische en politieke situatie (zie Locher 1956, 1975a, 1988a:26-8).

Hoewel het een boeiende tijd moet zijn geweest, sprak Locher privé niet veel over zijn veldwerkperiode. Toch had het verblijf op Timor, en zeker ook de periode in Australië, grote invloed op hem, zoals hij in verschillende publicaties en in zijn colleges stelde. Hij was daardoor in direct contact met het wereldgebeuren gekomen, maar het bleef voor hem problematisch dat tijdens de oorlog zijn onderzoeksmateriaal verloren was gegaan en dat zijn plan om een doorbraak te forceren in het onderzoek naar de relatie tussen sociale structuur en religie, tussen kosmos en samenleving, was mislukt. Wel publiceerde hij nog verschillende malen over het onderwerp mythe en mytheverandering (onder andere in 'Myth in a changing world', 1956) en was hij er trots op te hebben kunnen meewerken aan de succesvolle afsluiting van het proefschrift van Schulte Nordholt, die bestuursambtenaar op Timor was geweest in dezelfde tijd dat Locher daar onderzoek had gedaan en die, na lange gesprekken met Locher, in 1966 bij Onvlee promoveerde.¹¹

Onder invloed van de oorlogsdreiging werd Locher in september 1940 herkeurd en, na eerder als milicien te zijn afgekeurd, nu wel voor de Landstorm goedgekeurd. Hij maakte verschillende militaire oefeningen mee en werd tijdens de mobilisatie op 8 december 1941, een dag na het bombardement op Pearl Harbor, als Landstormsoldaat opgeroepen in actieve dienst. Anderhalve maand later begon de Japanse aanval op Sulawesi, weer een maand later op Timor, het laatste geallieerde bolwerk in Oost-Indonesië. Bij de Japanse landing op Timor in de nacht van 19 op 20 februari 1942 wist Locher maar net aan de Japanse omsingeling van de westpunt van Timor te ontkomen en tot december nam hij deel aan het Nederlands-Indische en Australische verzet op Timor, veelal verblijvend in het westelijk deel van Portugees Timor. Zijn broer en diens gezin waren al in juni 1941 naar de Minahasa overgeplaatst en kwamen na de Japanse bezetting terecht in kampen op Sulawesi. Na bijna tien maanden guerrilla te hebben gevoerd en na verschillende Japanse acties, waaronder het offensief van augustus 1942, te hebben over-

¹¹ H.G. Schulte Nordholt was bestuursambtenaar op Timor (november 1939-mei 1942, september 1945-juli 1947) en promoveerde in november 1966 bij L. Onvlee (*Het politieke systeem van de Atoni van Timor*. Driebergen: Van Manen, 1966; Engelse vertaling *The political system of the Atoni of Timor*. The Hague: Nijhoff, 1971. [KITLV Verhandelingen 60.]).

leefd, werd Locher in december 1942 naar Australië geëvacueerd.¹²

Daar werd hij tewerkgesteld als civiel ambtenaar van het Nederlands-Indisch gouvernement in Melbourne. Op 23 februari 1943 kreeg hij de opdracht zich te melden bij de Netherlands Forces Intelligence Service (NEFIS) voor het geven van inlichtingen over Timor en spoedig daarna werd hem verzocht een terreinstudie over Nederlands Timor te schrijven. Eind maart werd hij ter beschikking gesteld van de Nederlands-Indische Commissie voor Australië en Nieuw Zeeland, maar op verzoek van de directeur van de NEFIS, Majoor S.H. Spoor, bleef hij bij de geografische sectie van de NEFIS werkzaam voor het geven van geografische en etno-sociologische inlichtingen ten behoeve van de oorlogvoering binnen het ruimere kader van het Southwest Pacific Command van Generaal Douglas MacArthur. De NEFIS werkte nauw samen met de Allied Geographical Section en voor die sectie produceerde Locher tot augustus 1943 de 'area study' van Nederlands Timor (Locher 1943). Van maart 1944 tot juni 1945 stond hij aan het hoofd van de sectie Civil Affairs Intelligence van de NEFIS. Deze sectie werd in verband met de uitbreiding van het werk in twee kantoren verdeeld en Locher werd aangesteld tot hoofd van het kantoor etno-sociologische zaken, in welke functie hij adviezen gaf over alle niet-militaire aspecten.

Naast deze werkzaamheden werd hem door de Commissie voor Nederlands-Indië opgedragen om volkenkunde te doceren aan de Bestuurschool, de tijdelijke opleiding van bestuursambtenaren die vanaf juli 1943 in Melbourne werd opgezet onder leiding van de adatrechtgeleerde F.D. Holleman, eerder hoogleraar volkenkunde en sociologie in Batavia en hoogleraar adatrecht in Leiden. Locher gaf drie uur per week college en werkte mee aan drie cursussen van elk zes maanden, waarvan de laatste onder leiding van Raden Singer werd gegeven in Camp Columbia te Brisbane.¹³ Van deze opleiding is een viertal dictaten bewaard gebleven, waarvan het vierde handelt over Volkenkunde, dat naast een algemene inleiding en een overzicht van de volkenkunde van Nederlands-Indië een lang stuk over bevolking en bestuur van Timor bevatte en een herdruk van die secties uit de oratie van JPB, *De Maleise archipel als ethnologisch studieveld* (1935), waarin de structurele samenhang tussen verwantschaps- en huwelijksstelsel enerzijds en sociaal-kosmisch dualisme anderzijds werd uiteengezet, inclusief de reactie der oud-inheemse

¹² De evacuatie naar Darwin in Australië geschiedde met 190 man van het KNIL, 160 man Australische troepen en 50 Portugezen in de nacht van 10 op 11 december 1942 door de torpedobootjager *Tjerk Hiddes* (zie H.V. Quispel, *Nederlandsch-Indië in den Tweeden Wereldoorlog*. London: Netherland Publishing Co., 1945, pp. 173, 242; en J.J. Nortier, *De Japanse aanval op Nederlands-Indië*. Rotterdam: Donker, 1988).

¹³ Zie over deze tijdelijke Bestuurschool L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Deel 11c, Nederlands-Indië III*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1986, pp. 340-3.

cultuur op beschavingsinvloeden van buitenaf (Locher 1943-44). Op basis van zijn eigen onderzoek schreef Locher in de *Area study of Dutch Timor* daarover: 'It is very likely that the Timorese social organisation was originally characterised by a combination of the two clan systems, i.e. that each member of a society belonged to a patrilineal clan, as well as to a matrilineal clan, in the same way as is found in the social organisation of the Australian aborigines. In west and central Dutch Timor, however, the patrilineal system became dominant to such a degree, that only a few symptoms of the matrilineal system are still to be found, particularly the important place of the mother's brother in the family life' (1943:43).¹⁴

Na afloop van de derde cursus keerde Locher eind augustus 1945 terug op Timor als lid van een speciaal team van de Netherlands Indies Civil Affairs (NICA). Daar ging een bureaucratische strijd aan vooraf, omdat de NICA Locher wilde benoemen tot bestuursambtenaar op Timor, waar hij weinig voor voelde. Uiteindelijk werd besloten dat hij beter zou functioneren in een centrale dan in een uitvoerende functie en werd hij aan de Conica (Commanding Officer NICA) Timor toegevoegd als adviseur voor etno-sociologische aangelegenheden. Na een verblijf van zes weken op Timor, waar de oorlog een grote verwoesting had aangericht en al zijn veldmateriaal bleek te zijn verbrand, werd Locher in november naar Batavia opgeroepen en op Java tewerkgesteld bij de NEFIS onder leiding van Kolonel (later Generaal) Spoor. Daar kreeg hij L.G.M. Jaquet als medewerker aan zich toegevoegd.¹⁵ Het verblijf op Java was leerzaam maar duurde niet lang, omdat Locher niet betrokken wilde worden in wat hij zag als 'een burgeroorlog'. Na een bezoek aan zijn broer Gerrit en diens gezin, die door de zelfstandige protestantse kerk waren uitgenodigd om terug te keren naar Tomohon, Minahasa, repatrieerde Locher uit Batavia en keerde hij op 12 januari 1946 terug in Nederland. Bij zijn familie en in zijn brieven aan JPB en zijn studievrienden diende hij zich aan als een man met een andere voornaam: George Locher.

In Leiden trof hij niet alleen zijn familieleden, die allen de oorlog hadden overleefd, maar ook zijn leermeester JPB, die gedurende 25 maanden het gijzelaarskamp Beekvliet bij St. Michielsgestel had doorstaan en daarna een week in het concentratiekamp te Vught had gezeten. Na de hongerwinter en de bevrijding was deze in september 1945 in Leiden meteen weer begonnen colleges te geven aan beginnende indologen en indisch-juristen, maar door

¹⁴ Ook geciteerd in Schulte Nordholt (1966:237 noot 1; 1971:92). Het vervolg van deze passage luidt: 'On the other hand in some parts of east Dutch Timor, especially South Beloe, the matrilineal system became predominant. This explains why in South Beloe a chief is succeeded by his sister's son and in central and west Dutch Timor by his own son' (Locher 1943:43).

¹⁵ L.G.M. Jaquet, *Aflossing van de wacht; Bestuurlijke en politieke ervaringen in de nadagen van Nederlandsch-Indië*. Rotterdam: Donker, 1978, pp. 184-5, 209-10.

zijn kamptijd was hij geradicaliseerd. In 1945 werd hij voorzitter van de Vereniging Nederland-Indonesië, die een telegram stuurde aan koningin Wilhelmina (augustus 1945), een Manifest deed uitgaan *Aan het Nederlandse volk... Aan het Indonesische volk* (januari 1946) en kort daarna tweehonderdduizend handtekeningen van voorstanders van onderhandelingen met de Republikeinen aan de regering aanbood. De Josselin de Jong schreef een brochure tegen J.W. Meyer Rannefts publicatie *De weg voor Indië* (1945) en was zelfs toegetreden tot de redactie van het progressieve maandblad *De Nieuwe Stem*, waarin hij een artikel schreef over 'het Indonesische nationalisme' (1946). Later schreef Locher (1988b:64-5) dat hij verbaasd was JPB zo druk bezig te zien met deze politieke werkzaamheden, maar ook dat weldra bleek 'dat hij [JPB] meer dan genoeg had van dit soort activiteiten en verheugd was over de komst van [W.F.] Wertheim in Nederland', die zijn plaats in de redactie zou kunnen overnemen omdat deze veel beter geïnformeerd was over de recente ontwikkelingen in Indonesië en hij zelf ernaar 'hunkerde zich weer geheel aan de wetenschap te kunnen gaan wijden'. Wertheim werd in december 1946 als opvolger van B.J.O. Schrieke hoogleraar in de geschiedenis en sociologie van Indonesië aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, nadat hij een soortgelijke baan in Batavia van de hand had gewezen. Ook Locher werd in het begin van 1946 (door C.C. Berg) gepolst voor een hoogleraarschap in de sociologie te Batavia, maar dat had hij afgewezen. Dit aanbod werd door Held in een brief van 14 augustus 1946 nader toegelicht met de mededeling dat het daarbij ging om 'sociologie binnen het programma van de volkenkunde ten behoeve van acculturatie-studie'.

In het Museum kon Locher niet meteen zijn oude positie innemen, omdat eerst een regeling moest worden getroffen met de toenmalige directeur in verband met diens gedrag tijdens de bezetting. Gedurende het eerste deel van de oorlog was Rassers directeur gebleven, maar op 1 mei 1943 had hij wegens het bereiken van de 65-jarige leeftijd zijn functie moeten neerleggen. Hoewel het departement vóór continuering van zijn aanstelling was, werd Rassers door C.C.F.M. le Roux, conservator Indonesië en de Zuidzee, onder druk van de Kulturkammer en de NSB-burgemeester van Leiden buitenspel gezet, waardoor Le Roux in april 1943 de functie van directeur kon overnemen. Weliswaar zorgde deze voor nieuw personeel in de vorm van wetenschappelijk assistenten, maar dat betrof slechts tijdelijke aanstellingen op arbeidscontract. Het museum trok in 1943 en 1944 nog veel bezoekers maar werd in september 1944 op last van het departement voor het publiek gesloten. In verband met het oorlogsgevaar werden alle tentoongestelde voorwerpen in de kelders van het museum en in de Rijksschuilplaatsen in de duinen bij Castricum ondergebracht. Tijdens het voor het Leidse station bestemde bombardement van 11 december 1944 werd de noordwestvleugel van het museumgebouw getroffen en sneuvelde alle ruiten, maar bleven de collec-

ties gespaard. Zo verkeerde het museum in een chaos en was het personeel weinig gemotiveerd. Pas na de bevrijding kon er weer worden opgebouwd.

Hoewel Locher als conservator formeel nog steeds met buitengewoon verlot was, betekende dit voor hem een moeilijke tijd. Die benutte hij onder andere door naar Engeland te gaan om van 12 tot 15 april 1946 de eerste naoorlogse zitting van de Permanent Council van de International Union of Anthropological and Ethnological Sciences (IUAES) in Europa bij te wonen, teneinde het volgende congres van de IUAES voor te bereiden, dat twee jaar later in Brussel zou plaatsvinden. In Oxford trad Locher weer toe tot de internationale antropologische wereld, die hem al voor de oorlog veel contacten had bezorgd. De terugkomst in Nederland leidde tevens tot een proces van verwerking van zijn Indonesische en Australische ervaringen, die hij omzette in lezingen en artikelen. Zo schreef hij in mei 1946 over 'Nederland en Indonesië als deelen van een dynamische wereld' (1946) en in september van dat jaar over 'Europa en Indonesië' (1947a). Pas op 7 juni 1946 volgde zijn benoeming tot directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde. Daarmee begon voor hem een nieuwe fase, waarin hij zich behalve op organiseren en de aankoop van voorwerpen ook op doceren en lezingen toelegde. Deze bezigheden stonden bij hem in het kader van een heroriëntatie en een opnieuw doordenken van het moderne wereldgebeuren (1973c, 1988a). In de jaren die volgden zou hij zich vooral richten op 'cultuur-veranderingsprocessen' en de rol van de wetenschap daarbij in het kader van de 'Changing world'. Daarvoor was hij in het museum op de juiste plek.

Museumtijd

Met het directoraat van Locher, dat duurde van 1 juni 1946 tot 1 januari 1955, begon een nieuwe periode in de geschiedenis van het museum, waarin niet alleen de staf werd opgebouwd, de vaste opstellingen werden heringericht en nieuwe afdelingen werden opgezet, maar ook op een nieuwe manier naar tentoonstellen en de voorlichting van het publiek werd gekeken. Meteen in het begin bepaalde Locher dat het museum twee taken had: enerzijds de collectie-gerichte taak, waarin het verzamelen, het beheer en de wetenschappelijke bewerking van de collecties centraal stond; anderzijds de publiek-gerichte taak, met als doel overdracht van de door het onderzoek verworven kennis aan het publiek.¹⁶

Voor de opbouw van de staf zette Locher de lijn voort die al onder Rassers

¹⁶ Deze en de hiernavolgende passages zijn gebaseerd op de jaarverslagen van het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden en op een manuscript van G.D. van Wengen over de geschiedenis van het museum.

was ingezet: naast de conservatoren (aanvankelijk slechts twee) werden wetenschappelijk assistenten benoemd. Zo werden vele leerlingen van JPB, maar ook etnologen uit Utrecht en oriëntalistten uit Leiden en Utrecht aan de staf toegevoegd. Bovendien werden reeds lang oneigenlijk bij elkaar gevoegde afdelingen gesplitst, zodat vier kleinere afdelingen werden gevormd: Japan en het vasteland van Azië (inclusief China), Indonesië, Nieuw-Guinea en de Zuidzee (inclusief Australië), Afrika en Amerika. In 1946 werd C. Nooteboom benoemd tot conservator van de afdeling Indonesië; na diens vertrek naar Rotterdam in 1949 werd hij in Leiden opgevolgd door J. Keuning, de latere hoogleraar in het volksrecht (1960-1965). In 1947 werd S. Kooijman benoemd tot conservator van de afdeling Oceanië en A.A. Gerbrands voor de afdelingen Afrika en Amerika, waarvan de afdeling Afrika in 1952 werd overgenomen door A.A. Trouwborst. In 1947 werd P.H. Pott als conservator van het Indische cultuurgebied aangesteld en in 1949 werd C.C. Krieger als conservator van de afdeling China-Japan opgevolgd door T. Volker. Naast hen werden wetenschappelijk assistenten aangesteld: eerst A.H.N. Verwey, die de opvolger van Pott zou worden, daarna Gan Tijang Tek, die werd belast met de afdeling China en Volker zou opvolgen, en in 1949 P.E. de Josselin de Jong, die zich bezig ging houden met de materiële cultuur van Islamitische volken.

Naast de herinrichting van het museum en de vaste collecties werd veel aandacht besteed aan de publiekgerichte taak. Vanaf juni 1947 werden de eerste rondleidingen gehouden, waarvoor vooral op zondag veel belangstelling bestond. In dat jaar startte ook de befaamde serie 'Mededelingen van het Rijksmuseum voor Volkenkunde', die tot heden wordt uitgegeven. In 1951 werd begonnen met de opzet van de etnografische filmotheek van het museum door Gerbrands, die daartoe van Locher een zoekopdracht kreeg (Locher 1990a:16), en twee jaar later met de opzet van de educatieve afdeling: een noviteit die al in het jaarverslag van 1949 was bepleit. Deze afdeling kreeg gestalte met de benoemingen van H.H. Frese op 1 januari 1954 en G.D. van Wengen op 1 november 1955, die allebei ook bij Locher zouden promoveren.¹⁷

In dat kader werden tentoonstellingen georganiseerd, waarvan met name 'Schepen uit verre streken', 'Wonen in den vreemde', 'Afrikaanse kunst in Nederland' en 'Goden en demonen van Tibet' een directe terugkoppeling hadden naar de inrichting van de vaste collecties. Vooral de tentoonstelling 'Vertrouwd bezit van vreemde herkomst', gehouden in de zomer van 1952 en ingericht door Gerbrands, was vernieuwend omdat het publiek op humoristische wijze direct bij het onderwerp (racisme en vooroordelen) werd betrokken.

¹⁷ Locher begeleidde in totaal vijf promovendi: W.J.H. Kouwenhoven (4-7-1956), G.D. van Wengen (16-1-1957), J.W. Schoorl (9-7-1957), H.H. Frese (30-11-1960) en J.H. van den Brink (4-9-1974).

ken (Locher 1990a:15-6). Ook de latere tentoonstelling 'Zo zien zij ons; De Europeaan gezien door andere volken', die van 28 mei tot 2 oktober 1955 werd gehouden en waaraan alle medewerkers van het museum hadden bijgedragen, vond nog plaats onder Lochers inspiratie. Hierin uitte zich de algemene wending in de museumwereld naar educatie van het publiek als tweede belangrijke taak van het museum (Locher 1954a en b).

Voor de modernisering van het museum bezocht Locher in de jaren 1947-1953 een groot aantal buitenlandse musea. In 1947 was hij in Parijs, Brussel en Tervuren en maakte in het najaar op uitnodiging van de International Council of Museums (ICOM) een reis naar Mexico, waar hij de ICOM-interim-conferentie bijwoonde en was toegevoegd aan de Nederlandse delegatie naar de UNESCO-conferentie in Mexico City. Aansluitend maakte hij een studiereis langs musea in Vancouver, Chicago, New York en Washington en deed hij op de terugreis Londen en Parijs aan. In 1948 presenteerde hij een paper over 'Consciousness of culture in a Timorese society' tijdens het derde internationale congres van de IUAES in Brussel, waar behalve JPB ook Nooteboom, Gerbrands, J.J. Fahrenfort, B.A.G. Vroklage en Olbrechts aanwezig waren. Het jaar daarop nam hij in april (op eigen kosten) met Nooteboom en Gerbrands deel aan de vergaderingen van de volkenkundige sectie van het Vlaamse Filologencongres te Gent en was hij in juni aanwezig op de eerste grote conferentie van de ICOM in Parijs. In oktober 1949 was hij voorzitter van de 'Meeting of experts on preservation and development of indigenous arts' tijdens het congres van de UNESCO in Parijs (Locher 1950b en c) en bezocht hij in aansluiting daarop Parijse musea. In juli 1950 woonde hij de tweede algemene vergadering van de ICOM in Londen bij en bestudeerde hij de inrichting van musea in Londen, Oxford en Cambridge.

Tevens bekleedde Locher in deze periode belangrijke bestuursfuncties, zoals die van voorzitter van de Nederlandse Museumdag (1948-1952). Van de ICOM-conferentie over rassenvraagstukken die in 1951 in Parijs werd gehouden was hij voorzitter; in deze functie deed hij voorstellen over mogelijke bijdragen van musea aan het voorkomen van rassendiscriminatie. Zijn bezoeken aan Parijs combineerde hij met de acquisitie van etnografica voor het museum, waartoe veilingen en antiquairs werden bezocht, onder andere in 1951 met Gerbrands, die dat jaar drie maanden in het Musée de l'Homme verbleef. Het jaar daarop reisde hij met Gerbrands op eigen gelegenheid naar Parijs voor een bezoek aan de belangrijke Mexico-tentoonstelling die daar werd gehouden en in augustus 1953 bezocht hij op eigen gelegenheid de tentoonstelling over 'Ostasiatische Kunst und Chinoiserie' in Keulen.

Vanaf het begin gaf Locher ook onderwijs. Al voor de oorlog had hij diverse lezingen gegeven, tweemaal voor de jaarlijkse Ethnologendag in Amsterdam (1933 en 1938), eenmaal in Gent tijdens het Vlaamse Filologencongres (1936) en verschillende malen in Rotterdam en Melbourne. Maar in

Australië was hij docent geweest aan de Bestuursschool en daar had hij kennelijk de smaak van het lesgeven te pakken gekregen. Meteen na terugkomst in Nederland werd hij uitgenodigd om docent te worden aan de Zendings-hogeschool van de Nederlands Hervormde Kerk te Oegstgeest (sinds 1970 het Hendrik Kraemer Instituut). Daar gaf hij vanaf 1946 tot 1965 colleges etno-sociologie en begeleidde hij studenten bij het schrijven van scripties. Tevens was hij vanaf 1947 secretaris van het curatorium van de opleiding, waarvan hij pas in 1965 afscheid nam, toen zijn professorale en bestuurlijke werkzaamheden aan de universiteit al zijn tijd in beslag namen. In deze tijd was Locher ook betrokken bij de oprichting van de Nederlandse Stichting voor Culturele Anthropologie (1947-1948), waarvan het secretariaat in Leiden kwam.¹⁸

Daarnaast gaf hij met veel plezier colleges in het kader van het Studium Generale, zowel in 1948, 1952 en 1953 in Leiden, als in Delft (Locher 1953-54). Verder was hij betrokken bij een zomercursus over 'Civilization and modern Society: Habitation, education and recreation', die namens alle Nederlandse universiteiten voor buitenlandse en Nederlandse studenten in 1948 in Leiden werd gehouden, en was hij vice-voorzitter van de zomercursus 'Eastern and western world: Cultural contact, human problems, technical development', die van 20 juli tot 8 augustus 1952 in Leiden werd gehouden. Locher gaf in beide gevallen tijdens het bezoek van de deelnemers aan het museum een lezing over tentoonstellingen in het museum, maar publiceerde niet in de bundel *Eastern and western world*, die door de hoogleraar S. Hofstra van een voorwoord werd voorzien (1953). Zijn belangrijkste publicatie uit deze periode was het moedige artikel dat hij in het tijdschrift *Indonesië* publiceerde over de 'ontmoeting van Oost en West in Indonesië' (Locher 1948-49), waarin hij het Europacentrisme als vorm van etnocentrisme identificeerde en aan de kaak stelde.¹⁹

Deze combinatie van functies werd hem op den duur te veel: 'ik knalde uit elkaar'. Hij stond zeer goed aangeschreven, kon een belangrijke baan in het internationale museumwezen krijgen als directeur van de Museum-commissie van de UNESCO, en zat even in dubio, maar koos uiteindelijk voor de universiteit.

¹⁸ J.J. de Wolf, *Eigenheid en samenwerking; 100 jaar antropologisch verenigingsleven in Nederland*. Leiden: KITLV Uitgeverij, 1998, pp.76-7, 135 en J.J. de Wolf, 'Eigenheid en samenwerking; 100 jaar antropologisch verenigingsleven in Nederland', *Facta; Sociaal-wetenschappelijk magazine* 7-1 (februari 1999):22-4.

¹⁹ Zie G.J. Resink, *Indonesia's history between the myths; Essays in legal history and historical theory*. The Hague/Bandung, Van Hoeve, 1968, pp. 3, 7-8, 11, 20, 24, en M. Prager, 'Crossing borders, healing wounds; Leiden anthropology and the colonial encounter (1917-1949)', in: Jan van Bremen en Akitoshi Shimizu (eds), *Anthropology and colonialism in Asia and Oceania*, p. 350. Richmond: Curzon, 1999.

Terug naar de universiteit

In 1954 ging de oude wens van de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte in vervulling om voor de antropologie en sociologie van Indonesië een afzonderlijke leerstoel in te stellen. Deze wens was al in februari 1949 door J.P.B. de Josselin de Jong in de Faculteit geuit als onderdeel van een voorstel om zijn eigen leerstoel om te vormen tot een leerstoel algemene culturele antropologie en daarnaast een aparte leerstoel in te stellen voor de antropologie van Indonesië.²⁰ Bij de begrotingsvoorstellen voor 1950 was de eis van een nieuwe regionale leerstoel opnieuw geformuleerd en in december 1951 werd deze nogmaals gemotiveerd, nu onder andere met het argument dat Leidse studenten voor dit vak naar Amsterdam moesten gaan, waar Wertheim, zoals we gezien hebben, sinds 1946 gewoon hoogleraar was in de geschiedenis en sociologie van Indonesië. Pas eind 1954 ging de Leidse wens (gedeeltelijk) in vervulling. Per 1 november werd Locher benoemd tot buitengewoon hoogleraar in 'de sociologie en cultuurkunde van Zuidoost-Azië en het Zuidzeegebied'. Daarbij passeerde hij zijn jaargenoten Held en Van Wouden, die als de nummers twee en drie op de voordracht van 18 januari 1952 stonden. Hij aanvaardde zijn ambt op 28 januari 1955 met een inaugurele rede waarin hij de regio betrok op 'de algemene cultuurwetenschap'. De belangrijkste ideeën daarin waren dat er een belangrijke taak was weggelegd voor algemeen cultureel onderzoek, dat het Oosten niet vanuit het Westen mag worden beoordeeld (1955:7), en dat de wetenschap inzicht schept als basis voor politieke besluiten.

De Faculteit hield echter vast aan haar voornemen voor dit vakgebied een gewoon hoogleraarschap in te stellen. Dit gebeurde conform het streven van J.P.B. de Josselin de Jong om naast zijn eigen leerstoel in de algemene antropologie aparte leerstoelen in te stellen voor de sociologie en cultuurkunde van Afrika, West-Indië en Indonesië. Voor de eerste twee onderwerpen waren al hoogleraarschappen ingesteld, waarop S. Hofstra in 1947 en R.A.J. van Lier in 1949-1950 waren benoemd, en voor het derde vak was nu Locher benoemd. De curatoren der universiteit meenden aanvankelijk dat een buitengewoon hoogleraarschap voor Indonesië zou kunnen volstaan, omdat Locher deze functie zou kunnen combineren met zijn directoraat van

²⁰ Zie hierover: H.F. Vermeulen, 'P.E. de Josselin de Jong and the Leiden tradition; A short history', in: Rob de Ridder en Jan A.J. Karremans (eds), *The Leiden tradition in structural anthropology*, pp. 11, 18-9. Leiden: Brill, 1987, en H.F. Vermeulen, 'Van Instituut voor CA en SNWV tot Vakgroep CA/SNWS (1955-1997); Professionalisering van de antro-po-sociologie in Leiden', in: H.J.M. Claessen en H.F. Vermeulen (eds), *Veertig jaren onderweg; Lezingen gehouden op de eerste alumnidag van de vakgroep Culturele Antropologie en Sociologie der Niet-Westerse Samenlevingen te Leiden*, pp. 17-8. Leiden: DSWO Press, 1997.

het museum; een dergelijke regeling bestond al bij het Rijksmuseum van Oudheden, terwijl ook Hofstra en Van Lier respectievelijk bijzonder en buitengewoon hoogleraar waren. Locher koos echter volledig voor het hoogleraarschap als ware het een ordinariaat en daarin had hij de Faculteit en zijn leermeester JPB geheel achter zich. Daarom werden meteen na Lochers ambtsaanvaarding onderhandelingen geopend over de omzetting van zijn buitengewoon hoogleraarschap in een gewoon (full-time) hoogleraarschap. Bij Koninklijk Besluit (KB) van 27 december 1956 werd hij, gerekend vanaf 1 januari 1956, benoemd tot gewoon hoogleraar en werd bij die gelegenheid zijn leeropdracht gewijzigd in 'de culturele antropologie, in het bijzonder de algemene sociologie van de niet-westerse volken'.

Dat was de nieuwe naam van een breed vakgebied, waarover bij de aanvraag voor de buitengewone leerstoel in december 1951 al was geformuleerd dat 'de cultuurkunde (of volkenkunde) van Indonesië' gecombineerd diende te worden met 'de sociologie van Indonesië'.²¹ De nieuwe discipline niet-westerse sociologie ontstond nadat – na de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië in december 1949 – de opleiding van bestuurs- en juridisch ambtenaren voor Nederlands-Indië overbodig was geworden. Om de Nederlandse expertise op het gebied van de talen, culturen en rechtsstelsels van Indonesië veilig te stellen werd in de jaren 1950-1952 tijdens nationaal overleg een nieuwe studierichting opgezet, die was opgebouwd uit de diverse vakken waaruit de vroegere studies Indologie en Indisch Recht ter opleiding van enerzijds Indisch bestuursambtenaren (Indologen), anderzijds Indisch rechterlijk ambtenaren bestonden. Dit was de zogenaamde Oosterse of niet-westerse sociale studie, die na korte tijd werd omgevormd tot niet-westerse sociologie of sociologie der niet-westerse volken. Deze werd mogelijk door de bij KB van 13 december 1952 ingestelde 'niet-westerse sociale studierichting'. Locher en Van Lier zagen veel in deze nieuwe studierichting en ijverden voor de instelling van een volledige leerstoel op dit gebied.

Dat had ook te maken met de opvolging van J.P.B. de Josselin de Jong, die in februari 1956 zijn zeventigste levensjaar bereikte en aan het eind van de lopende cursus zou moeten worden opgevolgd. Daartoe waren vier kandi-

²¹ Aanvraag voor buitengewone leerstoel door de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte aan Curatoren, 10 december 1951. De volgende passage over de opzet van de niet-westers sociale studierichting is gebaseerd op H.F. Vermeulen, 'Van Instituut voor CA en SNWV tot Vakgroep CA/SNWS (1955-1997): Professionalisering van de antropo-sociologie in Leiden', in: H.J.M. Claessen en H.F. Vermeulen (eds), *Veertig jaren onderweg; Lezingen gehouden op de eerste alumnidag van de vakgroep Culturele Antropologie en Sociologie der Niet-Westerse Samenlevingen te Leiden*, pp. 17-8. Leiden: DSWO Press, 1997, en P. Kloos, 'Het ontstaan van een discipline; De sociologie der niet-westerse volken', *Antropologische Verkenningen* 7-1/2 (1988):123-46 (Engelse vertaling: 'The sociology of non-western societies; The origins of a discipline', *The Netherlands Journal of Social Science* 25-1 (1989):40-50).

daten beschikbaar geweest, maar de belangrijkste daarvan, G.J. Held, die al in 1952 tweede op de voordracht stond, evenals later in Amsterdam als opvolger van J.J. Fahrenfort, overleed in Tandjong Priok in september 1955 aan de gevolgen van een hartinfarct. Van de andere kandidaten, Van Baal, Van Wouden en Locher, werd aan de laatste de voorkeur gegeven, maar Locher koos er voor een nieuwe leerstoel te bezetten, waarin hij de antropologie zou kunnen combineren met het nieuwe vak, de sociologie der niet-westerse volken. Omdat Van Wouden en Van Baal minder geschikt werden bevonden (Van Wouden werd nu op de tweede plaats gezet en Van Baal kreeg later een benoeming aan het Koninklijk Instituut voor de Tropen, in de vacature die was ontstaan door Helds voortijdig overlijden), vond men een andere kandidaat voor de hoofd-leerstoel, geformuleerd als 'vacature culturele anthropologie'.

Dat was P.E. de Josselin de Jong, die in 1951 cum laude was gepromoveerd op een onderwerp uit de antropologie van West-Indonesië. Dit deed vermoeden dat hij de lijn van zijn oom en voorganger het beste zou voortzetten. Bovendien was hij een uitstekend taalkundige, die in Maleisië 'field-work' had verricht en tevens ervaring met onderwijs in de taal- en volkenkunde had opgedaan aan de University of Singapore. Aldus werd P.E. de Josselin de Jong in december 1955 als eerste op de voordracht geplaatst en met ingang van 1 december 1956 benoemd tot gewoon hoogleraar in 'de culturele antropologie, in het bijzonder van Zuid-Oost Azië en het Zuidzeegebied'. Daarbij werd de regio terugverwezen naar de leerstoel waarvan deze zich de facto in 1949 had afgesplitst. In de praktijk betekende dit een dubbele leeropdracht, maar afgesproken werd dat de algemene antropologie door Locher en P.E. de Josselin de Jong gezamenlijk zou worden gegeven, hetgeen tot Lochers emeritaat in 1973 ook gebeurde. Zo kreeg J.P.B. de Josselin de Jong twee opvolgers: Locher voor de sociologie der niet-westerse volken en P.E. de Josselin de Jong voor culturele antropologie.²²

Op de achtergrond van deze opvolging speelde de oprichting van het Instituut voor Culturele Anthropologie en Sociologie der Niet-Westerse Volken (ICA). Dat was geheel het werk van Locher in de periode maart 1955 tot maart 1956. Hoewel de oprichting werd voorbereid vanaf 1954, vielen de beslissingen over de leerstoelen en over de oprichting en naamgeving van het ICA in dezelfde periode (oktober-december 1955). Aan de oprichting van het ICA, dat van start ging in het eerste trimester van 1956, is eerder aan-

²² P.E. de Josselin de Jong, 'Structural anthropology in the Netherlands; Creature of circumstance', in: P.E. de Josselin de Jong (ed.), *Structural anthropology in the Netherlands; A reader*, pp. 10-1. The Hague: Nijhoff, 1977; Locher 1988a:38.

dacht besteed,²³ zodat hier alleen de voornaamste feiten kunnen worden gereleveerd. De voorbereidingen vonden plaats in de context van enerzijds voortgaande dekolonisatie, anderzijds onderwijskundige vernieuwing in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte. Daarbij kwamen een relatieve economische hoogconjunctuur en de groei van studentenaantallen.

Het ICA was de eerste acht jaar van zijn bestaan gevestigd in een bijgebouw van het Rijksmuseum voor Volkenkunde (RMV) aan de Eerste Binnenvestgracht te Leiden. Door de oprichting van een Instituut kon administratief en wetenschappelijk personeel worden aangesteld, hetgeen een grote vooruitgang was, omdat – anders dan in de fysische wetenschappen – het personeel in de literaire faculteit nog geheel beperkt was tot hoogleraren en een enkele assistent, en er bovendien geen werkruimten waren. Deze krappe behuizing zou tijdelijk zijn, omdat het ICA deel zou gaan uitmaken van geplande nieuwbouw voor de oosterse of niet-westerse studies in de tuin van het museum. Vanaf het begin was het Instituut bedoeld als wetenschapsinstelling voor twee vakken: enerzijds de culturele antropologie, anderzijds de niet-westerse sociologie. Bij de oprichting van het Instituut werkte Locher behalve met JPB nauw samen met R.A.J. van Lier en P.E. de Josselin de Jong. Daarnaast had hij veel contact met E.M. Uhlenbeck, die toen secretaris van de Faculteit der Letteren was en die samen met Th.J.G. Locher, decaan van de Faculteit, een 25-jaren-plan voor de Faculteit opstelde. Rond 1960 waaide de wind echter uit een andere hoek en kregen niet de plannen voor bundeling der niet-westerse studies maar die voor de opbouw der sociale wetenschappen voorrang. Wat bedoeld was als tijdelijke voorziening, werd semi-permanent. Pas in juli 1964 vond de eerste verhuizing plaats, naar Stationsplein 242, Leiden, waar de bundeling van niet-westerse studiën die Locher voor ogen stond tot stand kwam. Medewerkers als R.Th.J. Buve, W.F.L. Buschkens en A.F. Marks werden aangesteld en leerstoelen werden ingesteld voor 'niet-westerse economie' (W. Brand, later H.J.M. Duller), 'sociologie en cultuurkunde van Afrika' (K.A. Busia, later J.F. Holleman) en 'volksrecht' (J. Keuning, later J.F. Holleman), die allemaal tot de nieuwe Faculteit gingen behoren.

De Faculteit der Sociale Wetenschappen werd opgericht in 1963 en ging in Leiden van start in het studiejaar 1964-1965 met als studierichtingen sociologie, CA/SNWW, psychologie en pedagogie. Er was een motie in de Tweede Kamer van de geograaf W.H. Vermooten voor nodig om het idee van deze

²³ Zie H.F. Vermeulen, 'Van Instituut voor CA en SNWW tot Vakgroep CA/SNWS (1955-1997); Professionalisering van de antropo-sociologie in Leiden', in: H.J.M. Claessen en H.F. Vermeulen (eds), *Veertig jaren onderweg: Lezingen gehouden op de eerste alumnidag van de vakgroep Culturele Antropologie en Sociologie der Niet-Westerse Samenlevingen te Leiden*, pp. 18-22. Leiden: DSWO Press, 1997.

faculteit door te drukken (Locher 1965b, 1965e). Pas bij KB van 26 april 1968 werden elf Leidse hoogleraren alsnog in deze nieuwe Faculteit benoemd, gerekend vanaf 1 september 1963. Naast de sociologen F. van Heek en R.F. Beerling, en de psychologen A.M.J. Chorus, J.H. van den Berg, N. Beets en J.P. van de Geer, handelde het daarbij om R.A.J. van Lier, G.W. Locher, P.E. de Josselin de Jong, J.F. Holleman en W. Brand. De psychologen en pedagogen stapten ook uit de Letterenfaculteit, wijsbegeerte kreeg een eigen faculteit (de Centrale Interfaculteit), maar de historici bleven in de Faculteit der Letteren.

Voor deze ontwikkelingen had Locher, die de geschiedenis als een sociale wetenschap zag (Locher 1963b), zich sterk gemaakt. Naast zijn functies als hoogleraar-beheerder van het Instituut van 1956 tot 1963 en voorzitter van het bestuur van het KITLV van 1959 tot 1960, was hij secretaris van de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte van 1959 tot 1961. Daarna werd hij secretaris en, van 1 september 1965 tot 1 januari 1968, decaan van de Faculteit der Sociale Wetenschappen. Juist in deze tijd kwam er meer personeel, omdat de studentenaantallen stegen. Mede daarom, en ter verbreding van de specialismen binnen de subfaculteit, werd de toegepaste sociologie toegevoegd aan Van Liers leeropdracht (1965) en werden in 1966 twee nieuwe hoogleraren benoemd: A.A. Gerbrands voor de 'culturele antropologie, in het bijzonder de etnografie' (1966-1983), en J.D. Speckmann voor 'de empirische sociologie van de niet-westerse volken, in het bijzonder de methodiek van het veldonderzoek' (1966-1993). Zij zouden methoden en technieken gaan verzorgen en de afdelingen Visuele Communicatie en Methoden en Technieken oprichten.

In oktober 1966 volgde de tweede verhuizing, nu naar Stationsplein 10, waar ook de vakgroepen Indonesische en Afrikaanse Talen en Culturen uit de Letterenfaculteit en de belangrijke bibliotheken en onderzoeksinstellingen van het Afrika-Studiecentrum (ASC) en het KITLV (maart 1967) werden ondergebracht.²⁴ Zo werden alsnog de nadelen van het vertrek uit de Faculteit der Letteren opgevangen. Deze combinatie van studies was voor de antropologie en niet-westerse sociologie zeer gunstig. In het begin van de jaren zeventig kwamen elk jaar meer dan honderd eerstejaars-studenten aan en rond 1972 leidde het optimisme over de ontwikkelingssamenwerking tot de erkenning van drie onderzoeksvelden binnen de toegepaste niet-westerse sociologie: medische sociologie, onderwijssociologie en urbane sociologie (later kwam daar rurale sociologie bij).

Op deze ontwikkelingen speelde Locher in met zijn publicaties, maar ook met zijn colleges. Hij verzorgde colleges in het kader van de studie culturele

²⁴ Zie E.M. Uhlenbeck, *Perspectief der Nederlandse orientalistiek*, Rede uitgesproken op vrijdag 17 maart 1967 ter gelegenheid van de officiële ingebruikneming van de nieuwe behuizing van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Stationsplein 10, Leiden; herdrukt in *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 123 (1967):205-16.

antropologie, onder andere over de Irokezen, maar in zijn andere colleges kwamen onderwerpen ter sprake als: historisch begrip, cultuurwetenschap en cultuurverandering, mythe en mytheverandering, ideologie en samenleving, religieuze instituties, transformatie en traditie, dialectisch structuralisme, dekolonisatie en nationalisme (Locher 1973c, 1978a). Daarmee hield hij het midden tussen de structurele antropologie van P.E. de Josselin de Jong enerzijds en de toegepaste sociologie van Van Lier anderzijds.

Tijdens de studentenrevolte van mei 1969 bleek Locher eveneens een groot tacticus: er wordt gezegd dat hij de studenten de wind uit de zeilen nam door zijn medewerkers te instrueren dóór te discussiëren tot de studenten er moe van werden. Deze tactiek had zijn beperkingen, omdat een twintigtal studenten van niet-westerse sociologie overzwaaide naar westerse sociologie, maar tot ernstige werkonderbrekingen is het in het ICA nooit gekomen, in tegenstelling tot het Sociologisch Instituut. Dit kan verklaren waarom de situatie in Leiden rustiger is geweest dan in antropologie-afdelingen elders in den lande. Wel werd tegemoetgekomen aan de wens van de studenten om meer werkcolleges en meer inspraak, maar na invoering van de vakgroepen, op grond van de Wet Universitaire Bestuurshervorming (WUB) van 9 december 1970, keerde de rust weer. Het Instituut met een hoogleraar-directeur was zonder veel problemen omgezet in een subfaculteit met een gekozen voorzitter en ook de gewijzigde studieprogramma's kregen rond 1970-1971 hun beslag.

Hoewel Locher nog tot zijn zeventigste kon aanblijven, gaf hij er de voorkeur aan na zijn 65ste verjaardag terug te treden, om zich meer op het schrijven te concentreren. Maar zijn vertrek in 1973 liet een grote leegte. Niet alleen zijn leerstoel, maar ook die van P.E. de Josselin de Jong had in feite een dubbele leeropdracht: respectievelijk algemene antropologie en algemene sociologie der niet-westerse volken, en algemene antropologie en antropologie van Zuidoost-Azië en Oceanië. Zij verzorgden samen de colleges in de algemene antropologie. Na het afscheid van Locher kwam de volle dubbele taak op P.E. de Josselin de Jong neer, die daarvoor (evenals zijn voorganger JPB) oplossingen zocht in uitbreiding met een tweede leerstoel, speciaal voor Indonesië en Zuidoost-Azië. Eerst werd gedacht aan een lectoraat, later aan een gewoon hoogleraarschap (1985). Geen van beide voorzieningen kwam echter tot stand en ook bij de opvolging van Locher werd het brede perspectief ingeleverd, omdat zijn opvolger, B.F. Galjart, een leerling van Van Lier uit Wageningen, in 1974 werd benoemd tot hoogleraar in 'de algemene sociologie van de niet-Westerse volken'. Daarbij bleef elke verwijzing naar cultuur of cultuurwetenschap achterwege, hoewel dat voor Locher en Van Lier een centraal onderdeel van de analyse was.

Afscheid van de universiteit

Bij zijn afscheid in 1973 werd Locher ter gelegenheid van zijn veertigjarig dienstjubileum benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw en kreeg hij tijdens zijn afscheidsreceptie in mei namens de subfaculteit door Van Lier een oorkonde aangeboden 'ter bevestiging van zijn benoeming tot Commandeur in de Orde van de Ridders van de Sociale Verandering'. In het instituutsblad 'Antro' verscheen een interview met foto's en een maand later gaf Locher zijn afscheidscollege over 'ontwikkelingssociologie en algemene cultuurwetenschap', waarin hij terugblikte op zijn persoonlijke ontwikkeling en het wereldgebeuren.

Hierna concentreerde hij zich allereerst op het bundelen van zijn belangrijkste publicaties uit de periode 1956-1974, die in het Engels werden vertaald en van een inleiding voorzien. De bundel bevatte twaalf essays en een historiserende inleiding door Locher zelf en verscheen in 1978 onder de titel *Transformation and tradition; And other essays* (KITLV, Translation Series 18). Daarmee werd een werk voltooid dat al eind 1971 was begonnen, met vertalingen door Rachel M. Kalis, die door Locher werden doorgenomen met P.E. de Josselin de Jong, die ook een voorwoord schreef, en David S. Moyer, een Canadees antropoloog die in 1975 bij P.E. de Josselin de Jong promoveerde. Aanvankelijk zou het boek zestien essays bevatten, vanaf 'Ethnologie als cultuurwetenschap' (1938a), de 'Inleidende beschouwingen over de ontmoeting van Oost en West in Indonesië' (1948-49) en Lochers oratie van 1955, maar uiteindelijk werd besloten alleen zijn artikelen sinds de aanvaarding van het professoraat op te nemen. Ook een Engelstalig artikel met een kritiek op Wertheim (1961a) sneuvelde, omdat dat goed toegankelijk werd geacht, en op het laatst bleven ook zijn artikelen over 'Museum en wetenschap' (1949b), 'Cultuurantropologie en sociologie' (1960a), 'Geschiedenis en de andere sociale wetenschappen' (1963b), 'Historische en ahistorische antropologie' (1967c), en 'Nieuwe relaties tussen de antropologie en de geschiedenis' (1969a) achterwege. Wel in de bundel kwamen historische artikelen over zijn drie leermeesters Huizinga (1958a), JPB (1965a) en Rassers (1974), het artikel over 'Mythe in een veranderende wereld', dat hij voor de afscheidsbundel van JPB had geschreven (1956), een artikel over 'Oecumene als seculair sociologisch begrip' (1961b), een over 'Nieuwe perspectieven in de studie van de acculturatie' (1963a), een artikel met zijn neef, J.L. Locher, over 'Veranderende Europese visie op een buiteneuropese wereld' (1964a), zijn artikel over 'De antropoloog Lévi-Strauss en het probleem van de geschiedenis' (1961c), de voordracht die hij op een W.D.O.-symposium over Cultuurgeschiedenis, Planning en Voorspelbaarheid hield (1971a), zijn reeds genoemde lezingen voor de KNAW (1971b en 1973b) en een artikel over 'Afhankelijkheid, onafhankelijkheid en vrijheid' (1976a).

Dat laatste schreef Locher op verzoek van de organisatoren van het vierde eeuwfeest der Leidse universiteit, die een algemene inleiding wilden voor een congres over dekolonisatie en vrijheid dat in mei 1975 door de Faculteit der Sociale Wetenschappen werd georganiseerd. Het werd een lijvig stuk van veertig pagina's dat als discussiestuk aan een groot aantal wetenschappers werd toegezonden, waarop Locher weer een reactie schreef. De papers van dit congres werden in 1976 gepubliceerd.

Verder wijdde hij zich met veel plezier aan zijn lidmaatschap van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), waarvan hij tot op hoge leeftijd de vergaderingen meemaakte en van diverse commissies lid was.

Zo kwam deze periode in het teken te staan van de historiografie en van publicaties die het waard zijn nog te worden genoemd. Zelf noemde hij in 1968 (opgave bij voordracht voor de KNAW) drie categorieën waarin zijn publicaties waren onder te verdelen:

- a. cultuurwetenschap, acculturatie e.d.
- b. verhouding van cultuur-antropologie tot geschiedenis en sociologie
- c. cultuur, godsdienst en ideologie

Na zijn emeritaat kwam daar nog twee nieuwe categorieën bij:

- d. antropologie en sociologie van kunst en materiële cultuur (1964a, 1968b, 1974, 1982b, 1985a, 1990b, 1993)
- e. geschiedenis van de antropologie, met name zoals hij die in Leiden had meegemaakt (1978 a, b en c, 1981a, 1982a, 1985b en c, 1988b, 1990a).

Hoewel Locher al eerder historiografische artikelen schreef, bijvoorbeeld zijn artikel over 'Huizinga en de culturele antropologie' (1958a), zijn herdenking van JPB (1965a) en zijn inleiding over structurele antropologie in Nederland, bedoeld als voorwoord tot de Engelse vertaling van de dissertatie van Van Wouden (1968a), wijdde hij zich na beëindiging van zijn historisch-sociologische bijdrage over dekolonisatie en vrijheid (1976) en gedurende en na het werk aan zijn bundel essays over *Transformation and tradition*, vooral aan wetenschapsgeschiedenis. In december 1976 trad hij tijdens het jubileumcongres van de Nederlandse Sociologische en Antropologische Vereniging (NSAV) over de sociale wetenschappen 'toen en thans' op met een goed gedocumenteerde paper over de etnologie van de jaren dertig, zoals hij die had meegemaakt. Daarbij beperkte hij zich niet tot de etnologie in Leiden, maar schreef hij ook over die in Amsterdam en Utrecht, hoewel Leiden in zijn bijdrage domineerde (S.R. Steinmetz zag hij als 'de gaande, De Josselin de Jong als de komende figuur'). In het verlengde daarvan schreef hij in 1977 een heranalyse van de reacties van Boas en Preuss op zijn dissertatie uit 1932, bedoeld voor een Nederlandse aflevering van het door Erik Schwimmer begonnen *Yearbook of symbolic anthropology*, dat pas in 1982 bij het KITLV werd gepubliceerd. Het jaar daarop beëindigde hij zijn verzamelbundel,

waarin ook biografische artikelen over Huizinga, Rassers en JPB waren opgenomen en waaraan een historische inleiding was toegevoegd. In mei 1978 hield hij ten tijde van het jaarlijkse ICA-festival een rede over 'honderd jaar volkenkunde aan de Leidse universiteit', ter herdenking van de leerstoel van P.J. Veth in 1877, een feit waar uitgerekend de sinds 1976 in Leiden werkzame Adam J. Kuper de subfaculteit op had geattendeerd (1978c:1). En in november dat jaar presenteerde hij tijdens het grote symposium ter viering van het vijftigjarig bestaan van het dispuut W.D.O., dat hij in 1928 zelf had helpen oprichten, een paper over de doorwerking van het structuralisme van JPB en Rassers bij hun leerlingen, in casu zichzelf. Dat werd gepubliceerd in 1981 en is zijn meest autobiografische artikel in deze reeks. Vervolgens schreef hij kortere biografische artikelen over Rassers en JPB (1985b en c), die hij als de grondleggers van de structurele antropologie in Leiden beschouwde, en een veel langer, diepgaand artikel over 'J.P.B. de Josselin de Jong en het Leidse structuralisme' voor het themanummer over historische ontwikkelingen in de Nederlandse antropologie van 'Antropologische verkenningen' (1988b). Tot slot schreef hij over de carrière van Gerbrands, de veldwerker en museumman met wie hij de meeste verwantschap voelde en die evenals hijzelf met succes de overstap van het museum naar de universiteit had gemaakt (1990a).

Ook in zijn andere werk is de historische dimensie voortdurend aanwezig, niet alleen in zijn herdenkingen van Huizinga, Olbrechts (1960b), J.P.B. de Josselin de Jong, Keuning (1967b), Rassers, en Van Lier (1988c), maar ook in zijn artikelen over Lévi-Strauss en Escher. Deze stukken behoren tot de helderste van zijn werk, zijn uitstekend gedocumenteerd en goed geschreven, met een fraaie compositie zonder overladen te zijn. Met zijn historiografische artikelen horen zij tot het beste van zijn werk en verdienen in een apart boekdeel vereeuwigd te worden.

In het voorwoord tot de bundel essays van Locher merkte zijn *collega proximus* P.E. de Josselin de Jong op dat Locher een schrijver was die steeds terugkeerde tot bepaalde thema's, om die dan met nieuw materiaal of uit een andere invalshoek nog eens te benaderen. Dat is inderdaad juist. Zo publiceerde hij over Huizinga en de antropologie in 1958 en nogmaals in 1972. Over zijn andere leermeesters, J.P.B. de Josselin de Jong en W.H. Rassers, schreef hij bij hun overlijden in 1964 en in 1973, nogmaals kort in 1985, en langer in 1988; over Lévi-Strauss schreef hij voortdurend, maar vooral in 1961c, 1972a-b, 1973a, 1981b en 1982b, en datzelfde geldt voor M.C. Escher als structureel graficus, over wiens werk hij publiceerde in 1968b, 1968c en d, 1971c en 1982b. Een zekere symmetrie in de chronologie ontbrak daarbij niet: in 1982 kwam hij terug op de besprekingen van zijn dissertatie uit 1932; in 1971 op zijn polemieken met Wertheim uit 1961; in 1988 op zijn artikel over 'Ethnologie als cultuurwetenschap' uit 1938, terwijl de titel 'Changing world'

van een lezing uit 1948 terugkeerde in de titel van zijn artikel over mythe uit 1956 en in zijn bijdrage aan de afscheidsbundel voor P.E. de Josselin de Jong van 1988. Zijn laatste publicatie was een voorwoord bij een bundel artikelen van oud-leden van het etnologisch dispuut W.D.O. (1995), waarin hij vanaf de oprichting tot zijn promotie een belangrijke rol had gespeeld, onder meer als praeses.

Kenmerkend voor Lochers karakter was de manier waarop hij omging met zijn collectie Eschers. In mei 1953 kwam hij in aanraking met het werk van deze toen nog weinig bekende kunstenaar en raakte er zo geboeid door dat hij diens litho's en houtsneden begon te verzamelen. Na zijn afscheid als directeur van het museum werd dit een compensatie voor het feit dat hij niet meer ambtshalve fraaie en bijzondere objecten kon aanschaffen. Hij bezocht de kunstenaar in Baarn en kocht wat hij mooi vond. Daarin vond hij zijn neef Hans, die kunstgeschiedenis studeerde en met wie hij later verschillende artikelen schreef (1964a, 1993), aan zijn zijde. In juni 1968 kwam het tot een eerste overzichtstentoonstelling in het Haags Gemeentemuseum, waar Hans Locher toen als conservator werkte, en in de begeleidende catalogus schreef Locher onder de titel 'Structurele sensatie' (1968b) een artikel over structuur en kunst. Deze tentoonstelling leidde het succes van Escher in Nederland in, en toen de kunstenaar vier jaar later overleed was de belangstelling zo groot, dat de prijzen van diens werk snel stegen. Even plotseling als Locher was begonnen met verzamelen deed hij afscheid van zijn collectie van zestig prenten en twee houtsneden, die hij in 1972 aanbood aan een galerie in San Francisco voor een prijs die eigenlijk ver onder de marktwaaarde van dat moment lag, maar die veel hoger was dan hij er zelf voor betaald had. Met het geld dat hij daarmee verdiende steunde hij zijn familie en richtte hij in 1974 een fonds op ter nagedachtenis aan zijn jongere broer: het G.P.H. Locherfonds, ter ondersteuning en publicatie van wetenschappelijk onderzoek naar zending en kerkvorming. Met diens zoon Hans werkte hij aan een boek over de sociologie van de kunst, dat weliswaar onvoltooid bleef, maar hem naast het schrijven van historische artikelen in zijn laatste levensperiode het meest moet hebben beziggehouden.

Hoewel vrijgezel, had Locher een druk sociaal leven. Zo leefde hij in harmonie met zijn broers en zusters, die geregeld terugkeerden in het ouderlijk huis aan de Schelpenkade in Leiden, of daar nooit weggingen. Met de zojuist genoemde broer Gerrit, de secretaris van de Raad voor de Zending die tegen zending op eenzijdig Westerse manier was, had hij een nauwe band, die hij, na diens overlijden in 1970, voortzette met diens kinderen. Ook met zijn oudere broer Gottlieb, de predikant die de tolerante theologische lijn van de vader voortzette, deelde hij een intellectuele interesse in maatschappelijke en godsdienstige kwesties. Voor hun oudste broer Theo, de historicus, hadden zij respect. Het lag geheel in Lochers aard om deze kant van zijn bestaan af

te schermen, zonder dat daar reden toe was. Slechts weinig collega's hebben geweten hoeveel genoeg hij aan de familiebanden beleefde. Dat betrof niet alleen jaarlijkse bezoeken aan de familie in Zwitserland, maar ook de verjaardagen van de neven en nichten en de vele ooms en tantes die altijd in familiekring werden gevierd. Zo had hij, ook na zijn emeritaat, een drukker sociaal leven dan veel van zijn collega's voor mogelijk hielden. Daarbij komt dat hij het wereldnieuws via vier buitenlandse en vier Nederlandse kranten op de voet volgde, geïnteresseerd was in de strategie en tactiek van het voetbalspel, en geabonneerd was op een groot aantal tijdschriften. Hij was zeer erudiet, las veel, en had een uitmuntende bibliotheek van meer dan 2.500 titels op historisch, sociologisch, antropologisch, theologisch en filosofisch gebied, en op dat van kunst en materiële cultuur.

Besluit

De belangrijkste thema's in Lochers werk zijn reeds genoemd, maar vermeldenswaard is nog zijn definitie van een mythe als 'the representation by means of language of events which human beings consider as absolutely essential for their existence and as giving meaning simultaneously to the present, the past and the future' (1956:169). De mythe geeft iets weer dat 'tegelijkertijd betrekking heeft op verleden, heden en toekomst' (1973a:43), kent overeenkomsten met de geschiedenis, en heeft een 'dubbel karakter van tijd en opheffing van tijd' (1972b:207, 1981b:183). Daarmee introduceerde hij een gevleugeld woord, dat in Leiden een grote klank kreeg: 'the past, the present and the future'. Door het nastreven van een combinatie van synchrone en diachrone geschiedenis met achrone (tijdloze) geschiedenis, dus van een historische met een ahistorische benadering, hoopte hij die toekomst te kunnen beïnvloeden.

Ook in het begrip *Oikoumenê* zag hij, op grond van zijn geloof en zijn historische opvattingen, veel. Door het werk van A.L. Kroeber kwam hij er toe de oecumene als de hele bewoonde wereld te zien, de 'cultuur van de mensheid van alle plaatsen en tijden', waarvan de samenstellende delen voortdurend op elkaar inwerken (1957a, 1959b, 1961b). Dit macro-perspectief van Kroeber wilde hij ook toepassen op de kunst, waarbij kernbegrippen als 'het huis' een belangrijke plaats zouden krijgen (1985a, 1993).

Dit levensbericht zou geschreven worden door een van Lochers belangrijkste medewerkers, J.D. Speckmann, die dat had toegezegd, maar voortijdig (hij was 68) aan een slepende ziekte overleed, twee weken na Locher, die 89 werd. Dat zal geen van beiden hebben verwacht, temeer niet daar een andere naaste medewerker, A.A. Gerbrands, eveneens kort vóór Locher overleed (op 84-jarige leeftijd). Ofschoon Lochers gezondheid goed bleef, voelde

hij er op grond van zijn leeftijd weinig voor om de alumnidag van december 1996, ter viering van het veertigjarig bestaan van het Instituut dat hij had opgericht, actief mee te maken. Wel leefde hij intensief mee en was hij hulpvaardig bij de vele verzoeken om informatie over de vroege geschiedenis van het ICA. Helaas heeft hij de uitreiking van de bundel die uit deze alumnidag voortkwam, *Veertig jaren onderweg*, net niet meer meegemaakt. Kort voor deze op 8 december 1997 werd aangeboden aan de decaan van de sociale faculteit, had een grote kring van antropologen en oriëntalistena afscheid van hem genomen in de Vredeskerk te Leiden.

Tot het laatst bleef Locher geïnteresseerd en las hij meerdere kranten en tijdschriften. In zijn wetenschappelijk werk was hij, mede door discussies met zijn vroegere klasgenoot W.F. Wertheim (1961a), tot de overtuiging gekomen dat een possibilistische benadering betere kansen bood om uit heden en verleden lessen ten aanzien van de toekomst te trekken dan een finalistische of probabilistische benadering. Wertheim bleek in 1962 en 1966 de laatste benadering te prefereren; Locher toonde zich in 1971 het hier mee eens indien men die opvatte als potentiële geschiedenis. De huidige crisis aan de universiteiten, veroorzaakt door langdurige bezuinigingen, beschouwde hij, die de economische crisis van 1929 en de nasleep daarvan had meegemaakt, relativerend. In overeenstemming met zijn possibilistische visie op geschiedenis was het laatste wat hij tegen me zei, nadat ik mijn bezorgheid over achttien jaar bezuinigingen aan universiteiten en musea uitte: 'er is een werkgelegenheidsprobleem', maar: 'men moet de mogelijkheden benutten zoals zij zich voordoen; inspelen op de kansen die er zijn'.

Over de algemene cultuurwetenschap, waarvoor Locher zich sinds 1932 had ingespannen en waarover hij in zijn afscheidscollege van 1973 opmerkte dat de ontwikkeling daarvan zich niet had doorgezet, valt nu aan het eind van dit millennium minder pessimistisch te denken dan hij in de jaren zeventig deed. Weliswaar wordt de antropologie nu, sterker dan een halve eeuw geleden, als een *sociale* wetenschap gezien, maar de 'cultural studies' maken in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten een enorme ontwikkeling door en het begrip cultuur is uit de huidige antropologie niet meer weg te denken. Zo lijkt Locher met delen van zijn werk zijn tijd vooruit te zijn geweest, niet alleen op het gebied van structuur en verandering, maar ook op dat van cultuur en ideologie.

De antropologie, die hij wereldwijd opvatte, was echter niet vrijblijvend. Aan het structuralisme van zijn leermeesters Rassers en J.P.B. de Josselin de Jong koppelde hij het historisme en engagement van zijn leermeester Huizinga. Alleen op die manier is zijn fascinatie met de toekomst en de problematiek van geschiedenis en verandering, van planning en voorspelbaarheid te begrijpen. Dit klinkt in veel van zijn essays door, maar wel heel duidelijk in wat hij zelf als zijn belangrijkste publicatie beschouwde, 'Dialectisch

structuralisme', het enige van zijn essays dat in een bundel met historische artikelen werd herdrukt (1979c).

Woord van dank

Voor de totstandkoming van deze bijdrage heb ik veel te danken aan gesprekken met G.W. Locher in de laatste jaren van zijn leven. Ditzelfde geldt voor gesprekken met E.M. Uhlenbeck, W.F. Wertheim, C. Vreede-de Stuers, E. Postel-Coster, A.F. Marks en D.S. Moyer. Daarnaast heb ik door bereidwillige medewerking van de familie kunnen putten uit Lochers persoonlijk archief, dat zal worden overgedragen aan het KITLV. Ik dank in het bijzonder zijn zuster Els en zijn neef Frits Locher en diens zusters Elsemarie en Louk, die veel waardevolle inlichtingen hebben gegeven. Voor commentaar op eerdere versies ben ik dank verschuldigd aan Roy Jordaan, Gérard Geurten en Meta Henneke. Tot slot dank ik André Köbben voor inzage in een vroege versie van zijn herdenkingsrede in de KNAW²⁵ en Ger van Wengen voor inzage in hoofdstukken uit zijn te verschijnen boek 'Het Rijksmuseum voor Volkenkunde: de geschiedenis van een instelling'.

²⁵ A.J.F. Köbben, 'Gottfried Wilhelm Locher (23 maart 1906-3 december 1997); Herdenking', in: *Levensberichten en herdenkingen 1999*, pp. 13-9. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Andere levensberichten: B.F. Galjart, 'In memoriam prof.dr. G.W. Locher', *Tout Court; Nieuwsbulletin Faculteit Sociale Wetenschappen* (Leiden) 5-4 (december 1997):2; E. Postel-Coster, 'In memoriam professor G.W. Locher', *Mare; Leids Universitair Nieuwsblad* 21-16 (19-12-1997):2; H.F. Vermeulen, 'Bescheiden en erudiet: G.W. Locher (1908-1997)', *Trouw*, 19-12-1997:10; H.F. Vermeulen, 'Grondlegger van het ICA overleden; In memoriam G.W. Locher (1908-1997), ICA (voorheen ICA-Nieuwsbrief) februari 1998:38-40; M.C. van Veen, 'Herdenking van prof.dr. Godfried Wilhelmus Locher', in: *Algemene vergadering van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem op 9 mei 1998*, pp. 3-4; P. Suzuki, 'Gottfried Wilhelm Locher', *Anthropology Newsletter, Annual Meeting Edition*, Philadelphia, December 2-6, 1998, pp. 28-9.